

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1940

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΣΤΙΧΩΝ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

« Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά. »

Αἱ προφητεῖαι τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα προφητικά πλάσματα, ὑπῆρξαν ἐπὶ αἰῶνας μακροῦς διὰ τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἀστείρευτος πηγὴ ἐθνικῆς ἐνισχύσεως καὶ χρηστῶν ἐλπίδων (*). Ὅπως τὰ τέκνα τοῦ Ἰσραὴλ εἰς τὰ προφητικά αὐτῶν βιβλία διέβλεπον τὴν ἀναγέννησιν τοῦ κράτους τοῦ Δαυὶδ καὶ τοῦ Σολομῶντος, ὅπως οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὰς προφητείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διέβλεπον καὶ διαβλέπουσι τὴν ψυχικὴν λύτρωσιν τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ ὁ νέος Ἰσραὴλ, τὸ ὑπὸ ξένον ζυγὸν δουλεῦον Ἑλληνικὸν γένος, εἰς ὠρισμένα προφητικά λόγια διέβλεπε τὴν θεόθεν προωρισμένην μυρισπόθητον ἐλευθερίαν αὐτοῦ. Τοὺς σκλάβους Ἑλλήνας ἰδιαιτέρως ἐνεθουσίαζον καὶ ἐνίσχουν ἐθνικῶς τὰ πρῶτα δεκατέσσαρα ἐδάφια τοῦ ΑΖ' κεφαλαίου τοῦ Ἰεζεκιήλ, ὁ ὁποῖος τῷ 597 π.Χ. συνελήφθη, μεθ' ὅλης τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀριστοκρατίας, αἰχμάλωτος ὑπὸ τοῦ Ναβουχοδονόσορος καὶ ἤχθη εἰς Μεσοποταμίαν, ἵνα ἐκεῖ κατὰ θείαν χάριν ἀσκήσῃ τὸ προφητικὸν κήρυγμα. Εἰς τὰ προμνημονευθέντα ἐδάφια ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ δι' ἀγαπητῶν εἰς αὐτὸν μεθόδων, δηλαδὴ δι' ὀράσεων, διὰ συμβολισμῶν, ἐνίοτε διὰ λιαν σκοτεινῶν ἐκφράσεων, σαλπίζει ἀναφορικῶς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ἡχηρὰ σαλπίσματα (**), τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν λεγομένην μετάφρασιν τῶν Ἑβδομήκοντα ἔχουσιν ὡς ἑξῆς:

ΚΖ'

1. Καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐμέ χεῖρ Κυρίου, καὶ ἐξήγαγέ με ἐν πνεύματι Κύριος, καὶ ἔθηκε

(*). Πρβλ. Νίκων Α. Βέην (Bees), Περί τοῦ ἱστορημένου χρησμολογίου τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου (Codex Graecus fol. 62-297) καὶ τοῦ θρόλου τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ ἐν « Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher », τόμ. ΙΓ' (1936-1937) σελ. 203-244 κ.τ.λ.

(**) Πρβλ. προχείρως Alfred Bertholet, Das Buch Hekiel erklärt (= K. Marti, Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament, Abteil. XII. Freiburg i. B. 1897, σελ. XIV κ. ε., — 182 κ. ε. — Richard Kraetzschmar, Das Buch Ezechiel übersetzt und erklärt (= H. Nowack, Handkommentar zum Alten Testament, III. Abteil. 3. Bd. 1. Teil.) Göttingen 1900, σελ. IV κ. ε., 251 κ. ε.

με ἐν μέσῳ τοῦ πεδίου, καὶ τοῦτο ἦν μεστὸν ὀστέων ἀνθρωπίνων,

2. καὶ περιήγαγέ με ἐπ' αὐτὰ κυκλόθεν κύκλῳ καὶ ἰδοὺ πολλὰ σφόδρα ἐπὶ προσώπου τοῦ πεδίου, ξηρὰ σφόδρα.

3. Καὶ εἶπε πρὸς με· Υἱὲ ἀνθρώπου, εἰ ζῆσεται τὰ ὀστέα ταῦτα; Καὶ εἶπα· Κύριε, Κύριε, σὺ ἐπίστη ταῦτα (*).

4. Καὶ εἶπε πρὸς με· Προφήτευσον ἐπὶ τὰ ὀστᾶ ταῦτα, καὶ ἐρεῖς αὐτοῖς· Τὰ ὀστᾶ τὰ ξηρὰ, ἀκούσατε λόγον Κυρίου.

5. Τάδε λέγει Κύριος τοῖς ὀστέοις τούτοις· Ἰδοὺ ἐγὼ φέρω ἐφ' ὑμᾶς πνεῦμα ζωῆς,

6. καὶ δώσω ἐφ' ὑμᾶς νεῦρα, καὶ ἀνάξω ἐφ' ὑμᾶς σάρκα, καὶ ἔκτενώ ἐφ' ὑμᾶς δέρμα, καὶ δώσω πνεῦμά μου εἰς ὑμᾶς, καὶ ζήσεσθε, καὶ γνώσεσθε ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος.

7. Καὶ προεφήτευσά καθὼς ἐνετείλατό μοι, καὶ ἐγένετο, ἐν τῷ ἐμέ προφητεῦσαι, καὶ ἰδοὺ σεισμός, καὶ προσήγαγε τὰ ὀστᾶ ἑκάτερον πρὸς τὴν ἀρμονίαν αὐτοῦ.

8. Καὶ ἰδὼν, καὶ ἰδοὺ ἐπ' αὐτὰ νεῦρα καὶ σάρκες ἐφύοντο, καὶ ἀνέβαινεν ἐπ' αὐτὰ δέρματα ἐπάνω, καὶ πνεῦμα οὐκ ἦν ἐπ' αὐτοῖς.

9. Καὶ εἶπε πρὸς με· Προφήτευσον ἐπὶ τὸ πνεῦμα, προφήτευσον, υἱὲ ἀνθρώπου, καὶ εἰπὸν τῷ πνεύματι· Τάδε λέγει Κύριος· Ἐκ τῶν τεσσάρων πνευμάτων ἐλθέ, καὶ ἐμφύσησον εἰς τοὺς νεκροὺς τούτους, καὶ ζησαύωσαν.

10. Καὶ προεφήτευσά καθότι ἐνετείλατό μοι, καὶ εἰσῆλθεν εἰς αὐτοὺς τὸ πνεῦμα, καὶ ἔζησαν, καὶ ἔστησαν ἐπὶ τῶν ποδῶν αὐτῶν, συναγωγὴ πολλὴ σφόδρα.

11. Καὶ ἐλάληλε Κύριος πρὸς με, λέγων· Υἱὲ ἀνθρώπου, τὰ ὀστᾶ ταῦτα πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ἐστίν, καὶ αὐτὰ λέγουσι· Ξηρὰ γέγονε τὰ ὀστᾶ ἡμῶν, ἀπόλωλεν ἡ ἐλπίς ἡμῶν, διαπεφωνήκαμεν.

12. Διὰ τοῦτο προφήτευσον, καὶ εἰπὸν· Τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀνοίγω τὰ μνήματα ὑμῶν καὶ ἀνάξω ὑμᾶς ἐκ τῶν

(*) Κατὰ ταῦτα, ἡ πίστις εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν ἦτο τότε τελείως ἀγνωστος εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας. Πρβλ. Α. Bertholet, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 182 κ.ε., R. Kraetzschmar, σελ. 251.

IQANNINA 2008

μνημάτων ὕμῶν, καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραήλ.

13. καὶ γνώσεσθε ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος, ἐν τῷ ἀνοῖξαι με τοὺς τάφους ὑμῶν, τοῦ ἀναγαγεῖν με ἐκ τῶν τάφων τὸν λαόν μου.

14. Καὶ δώσω πνεῦμά μου εἰς ὑμᾶς, καὶ ζήσεσθε, καὶ θήσομαι ὑμᾶς ἐπὶ τὴν γῆν ὕμῶν καὶ γνώσεσθε ὅτι ἐγὼ Κύριος. Λελάηκα καὶ ποιήσω, λέγει Κύριος⁽¹⁾.

Ἡ προφητεία αὕτη τοῦ Ἰεζεκιήλ, ὅπου γίνεται διεξοδικὸς λόγος περὶ ὁστέων ἀνθρώπων καὶ περὶ ἀναστάσεως αὐτῶν ἐκ τῶν τάφων, ἀναγινώσκεται, συμφώνως πρὸς τὰ λειτουργικὰ τυπικά, μάλιστα κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου (κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας συνήθως μετὰ τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἐξόδου τοῦ Ἐπιταφίου). Ἡ δὲ χρῆσις αὕτη ἐν τῇ σιδηρᾷ παραδόσει τῆς καθ' ἡμᾶς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἶναι παλαιά⁽²⁾. Ἐχει δὲ καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν τέχνην ἀπήχησιν ἢ ἀνωτέρω προφητεία τοῦ Ἰεζεκιήλ. Οὕτω παλαιὸν «βιβλίον τῆς ζωγραφικῆς τέχνης», τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ὡς πηγὴν ὁ Διονύσιος ὁ ἐκ Φουρνᾶ τῶν Ἀγράφων († περὶ τὸ 1748), ὅπως συντάξῃ τὴν περίφημον «Ἐρμηνείαν τῆς ζωγραφικῆς τέχνης», ὁρίζει, ὅτι τὴν παράστασιν τῆς ἐγέρσεως τοῦ Λαζάρου συνοδεύει ρητὸν ἐκ τοῦ Ἰεζεκιήλ: «Τάδε λέγει Κύριος· ἀνοίγω τὴν τοῦ Ἰσραήλ, καὶ γνώσεσθε ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος»⁽³⁾ (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 336 β κ. ἐ. 12, 13).

Ἀναφέρω προχειρῶς καὶ σχετικὸν μνημεῖον τῆς τέχνης· ὁ ἐπ' ὀνόματι τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων τιμώμενος ναὸς τῶν Χανίων τῆς Κρήτης, ὁ μέχρι τοῦ 1859 καθεδρικός τοῦ ἐπισκόπου Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου, κατέχει παλαιὸν πίνακα Κρητικῆς τέχνης, ὁ ὁποῖος παριστᾷ διαφόρους σκηνὰς τῆς Δευτέρας Παρουσίας· μεταξύ τῶν σκηνῶν τούτων διακρίνονται τάφοι, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνίστανται νεκροί, ἄλλοι μὲν ὡς σκελετοί, ἄλλοι δὲ περιβεβλημένοι δι' ἐνδυμάτων· φέρουσι δὲ «πνεῦμα ζωῆς»⁽⁴⁾ εἰς τοὺς ἐκ τῶν τάφων ἀνισταμένους δύο ἄγγελοι, τῶν

ὁποίων μόνον αἱ κεφαλαὶ εἰκονίζονται. Διὰ κεφαλαίων δὲ γραμμάτων σημειοῦνται παρὰ τὴν παράστασιν τῆς Δευτέρας Παρουσίας ταύτην τὰ ἐξῆς προφητικά λόγια:

Α'

(Ἐ)κ τῶν ἀνέμων ἐλθέτω π(νεῦ)μα καὶ ἐμψύσησον εἰς τοὺς νεκροὺς τοῦ-
τους καὶ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτοὺς
τὸ π(νεῦ)μα καὶ ἔζησαν»⁽⁵⁾.

Β'

«Ossa arida audite verbum Domini nec
dicit Dominus Deus ossibus his Ecce Ego
intromittam in vos spiritum et vivetis».

Γ'. ΙΕΖΕΚΙΗΛ

Τὰ ὁστὰ τὰ ἱερὰ ἀκούσατε λόγον Κυρίου
τάδε λέγει Κύριος) τοῖς ὁστέοις τούτοις. Ἴδου
Ἐγὼ φέρω εἰς ὑμᾶς πνεῦμα ζωῆς καὶ δώσω εἰς ὑμᾶς
νεῦρα καὶ ἀνάξω εἰς ὑμᾶς σάρκα καὶ ζήσεσθε⁽⁶⁾.

Ὡς εἰκάζεται καὶ ἐξ ἄλλων δεδομένων καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν τοῦ εἰκονογραφικοῦ τούτου μνημείου — κατὰ πᾶσαν πιθανότητα — ἀφιερῶται εἶναι ὁ «Ἱερεὺς Σταματινὸς Κάλμπος τοῦπικλῆν Καναιανόλης [=Χανιώτης] καὶ ὁ «Γεώργιος Σταυριανός», πάντως πρὸ τῆς καταλήψεως τῶν Χανίων ὑπὸ τῶν Τούρκων (12 Αὐγούστου 1645) κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1769 ὁ ζωγράφος Ἀμβρόσιος μοναχὸς Ἐμπορος ἀνεκαίνισεν τὸ εἰκονογραφικὸν μνημεῖον, τὸ ὁποῖον πάλιν τῷ 1919 ἐπιδιωρθώθη «ἀνεπαισθητῶς μᾶλλον»⁽⁷⁾. Παράλληλα δὲ πρὸς τὸ ἀνωτέρω περιγραφέν⁽⁸⁾, εἰκονογραφικὸν μνημεῖον τῶν Χανίων, δηλαδὴ ἔργα τῶν ὁποίων ἢ ἔμπνευσις ἀνάγεται εἰς τὸ κεφάλαιον 37, ἐδάφιον 1 — 14, τοῦ προφητικοῦ βιβλίου τοῦ Ἰεζεκιήλ, εὐρίσκονται καὶ εἰς νάρθηκας ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ φορητῶν εἰκόνων. Ἀντίλαλοι δὲ τοῦ αὐτοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν αὐτῶν ἐδαφίων τοῦ Ἰεζεκιήλ, τὰ ὁποῖα τόσο συνεκίνουν καὶ ἐνεθάρρυνον τοὺς σκλάβους Ἑλληνας, ἀπαντῶσι καὶ εἰς στίχους, τοὺς ὁποίους προεκάλεσαν αἱ προκηρύξεις τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων πρὸς τὸν λαόν τῆς Ζακύνθου⁽⁹⁾.

Ὡς γνωστόν, μετὰ τὰς μεγάλας νίκας τοῦ Βοναπάρτου κατὰ τῶν Αὐστριακῶν ἐν τῇ Ἄνω Ἰταλίᾳ οἱ Γάλλοι, τὴν 16 Μαΐου 1797, κατέλαβον τὴν Βενετίαν, τῆς ὁποίας

(1) Ἐκδοσις J. N. Jager, (1860) σελ. 668.

(2) Πρβλ. Alfred Rahlf, Die alttestamentlichen Lektionen der griechischen Kirche (= Mitteilungen des Septuaginta-Unternehmens der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Heft 5 [Aus den Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil. — hist. kl., 1915, s. 28 — 136]. Ἐν Βερολίῳ 1915, σελ. 134 [40], 159 [65], 172 κ. ἐ. [78 κ. ἐ.], 192 κ. ἐ., [98 κ. ἐ.], 216 κ. ἐ. [122 κ. ἐ.], 230 [136].

(3) Διονύσιου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ, Ἐρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης καὶ αἱ κύριοι αὐτῆς ἀνέκδοτοι πηγαί, ἐκδιδομένη μετὰ προλόγου νῦν τὸ πρῶτον πλήρως κατὰ τὸ πρωτότυπον αὐτῆς κείμενον ὑπὸ Ἰ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως. Ἐν Πετροῦπόλει 1909, σελ. 275, (αὐτοῦ, σελ. 78, 80, 82, 146, 262, 278, 282, 290, τὸ κείμενον τῆς Ἐρμηνείας τῆς ζωγραφικῆς τέχνης καὶ αἱ πηγαὶ αὐτῆς ἀναγράφουσι χωρὶς τοῦ Ἰεζεκιήλ, τὰ ὁποῖα ὁμοῦ δὲν συμπίπτουσι πρὸς τὰ ἀνωτέρω, σελ. 336α - 337α παρατεθειμένα ἐδάφια τοῦ ΑΖ' κεφαλαίου αὐτοῦ).

(4) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 336 β, ἐδάφιον 5, καὶ κατωτέρω, σελ. 336 β, ἀριθ. Γ', στίχ. 3.

(1) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 336 β, ἐδάφιον 9 — 10.

(2) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 336 β, ἐδάφιον 4 - 6.

(3) Ν. Β. Τωμαδάκης, ἐν «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher», τόμ. I' τεύχ. (1933), 1-2, σελ. 313.

(4) Αὐτόθι, σελ. 310 — 312.

(5) Πρβλ. Σπ. Δε Βιάζην, «Μία τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἐθνικοῦ μας Ὕμνου», ἐν τῷ περιοδικῷ «Φυλῆς», τόμ. Γ', τεύχ. Δ' (Ἀπρίλιος 1904) σελ. 92 — 96, ἰδίᾳ σελ. 94, καὶ κατωτέρω, σελ. 339 α.

ἄλλως τε πρὸ πολλοῦ εἶχον παρέλθει οἱ ἔνδοξοι χρόνοι. Μετ' ὀλίγον, τὴν 4 Ἰουνίου 1797, ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Ἁγίου Μάρκου ὑπὸ τὰς τριχρώμους σημαίας τῆς « μίαις καὶ ἀδιαιρέτου δημοκρατίας » παρεδίδοτο εἰς τὸ πῦρ ἡ Χρυσὴ Βίβλος τῶν εὐγενῶν, κατηγοῦντο — συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως — αἱ διακρίσεις πάσης ἐξεχούσης τάξεως καὶ καθιερούτο ἡ ἰσότης μεταξὺ τῶν πολιτῶν, τοῦθ' ὄπερ κατ' οὐσίαν ἐσήμαινε τὴν κατάλυσιν πλεόν τοῦ Βενετικοῦ κράτους τοῦ ὁποῖου αἱ ἠπειρωτικαὶ κτήσεις — πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων — περιήλθον εἰς τὴν Αὐστρίαν δυνάμει τῆς συνθήκης τοῦ Καμποφορμίου (6 Ὀκτωβρίου 1797). Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βοναπάρτης, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἤδη « ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τῷ βασιλείῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου »⁽¹⁾ ἀποστέλλει πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν περαιτέρω αὐτοῦ σχεδίων τὸν Κοροικανὸν στρατηγὸν Ἀνσέλμον Γεντίλλη (Gentilli) μετὰ στρατοῦ καὶ στόλου εἰς τὴν Ἐπτάνησον, ἡ ὁποία ἀπετέλει τμῆμα τοῦ ἤδη καταλυθέντος Βενετικοῦ κράτους. Συνοδεύει δὲ τὸν στρατηγὸν Ἀνσέλμον Γεντίλλη εἰς τὴν Ἐπτάνησον ὡς συνεργάτης αὐτοῦ ὁ λαμπρὸς Γάλλος φιλόλογος καὶ λογοτέχνης Ἀντώνιος Βικέντιος Ἀρνῶ (Arnault²), ὁ μετὰ ταῦτα διευθυντὴς τῶν θεατρικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν ὑποθέσεων ἐν τῷ Γαλλικῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ συγγραφεὺς ἐπὶ μέρους τοῦ « Στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τοῦ Ναπολέοντος ». Προπαρασκευασθεῖσης τῆς ἀποστολῆς εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, ἀνεκοίνωσεν ὁ Arnault πρὸς τὸν Βοναπάρτην: « συμφώνως πρὸς τὸν ἀξιότιμον Γεντίλλη ἔγραψα τὴν προκήρυξιν, τὴν ὁποίαν σκεπτόμεθα νὰ δημοσιεύσωμεν κατὰ τὴν ἀπόβασιν ἡμῶν εἰς τὰς νήσους⁽³⁾, ὠψηλὴν μὲν καὶ διεγερτικὴν ὅπως δὴ ποτε, ἀλλὰ καὶ ἀπλοϊκὴν καὶ εὐνόητον· διότι οἱ Ἕλληνες, πρὸς τοὺς ὁποίους πολιτευόμεθα δὲν εἶναι οὔτε Εὐριπίδαι, οὔτε Πλάτωνες, ἀλλ' ὡς λέγεται, ἀπλοῦστατοι καὶ ἀπαιδευτοί »⁽⁴⁾. Βραχὺ μετὰ τὸν κατάπλου τοῦ Γαλλικοῦ στόλου εἰς τὴν Κέρκυραν, τὴν αὐγὴν τῆς 29 Ἰουνίου 1797, ἐτοιχοκολλᾶτο εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου καὶ τὴν ἐξοχὴν αὐτῆς ἔντυπος προκήρυξις εἰς γαλλικὴν, ἰταλικὴν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν· καὶ ὑπέγραψε μὲν τὴν προκήρυξιν ὁ στρατηγὸς Γεντίλλης, ἀλλὰ συντάκτης αὐτῆς ὑπῆρξεν — ὡς εἶπομεν — ὁ Ἀρνῶ. Προ-

εκάλεσε δὲ μεγάλην ἐντόπωσιν καὶ ἐνθουσιασμόν ἢ προκήρυξις αὐτῆ οὐχὶ μόνον εἰς τοὺς Ἐπτανησίους, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας τῆς δούλης Πατρίδος καὶ τῆς Διασπορᾶς· μαρτυρεῖται δέ, ὅτι μέσῳ Βενετίας ἔφθασε καὶ εἰς τὰς χεῖρας συνεργατῶν τοῦ Ρήγα Βελευστινῆ - Φεραίου καὶ ἔχαροποίησεν αὐτοὺς μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι οἱ Γάλλοι πιθανῶς ἠδύναντο νὰ ἐπιληφθῶσι τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων⁽⁵⁾. Καὶ δὲν ἦτο ἀβάσιμος ἢ συγκίνησις καὶ ὁ ἐνθουσιασμός, τὸν ὁποῖον προεκάλεσε μάλιστα εἰς τὰς λαϊκὰς τάξεις καὶ τοὺς φιλελευθέρους κύκλους τῶν Ἑλλήνων ἢ κατὰ τὴν 29 Ἰουνίου 1797 δημοσιευθεῖσα προκήρυξις τοῦ στρατηγοῦ Γεντίλλη· δι' αὐτῆς ἐξέφραζεν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Βοναπάρτου θερμὴν φιλίαν, εὐλικρίνειαν καὶ ὕψιστον ἐνδιαφέρον πρὸς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ ἐγνώριζε εἰς τὸν Κερκυραϊκὸν λαόν, ὅτι μέλλει νὰ χορηγήσῃ εἰς αὐτὸν ἀντὶ τοῦ καταλυθέντος Βενετικοῦ ὀλιγαρχικοῦ πολιτεύματος ἐλευθερίαν, ἰσότητα καὶ ἀδελφότητα, ὅτι θ' ἀποδώσῃ εἰς τὰς καταδυναστευομένας μᾶζας δικαιώματα καὶ θὰ φροντίσῃ διὰ τὴν μόρφωσιν αὐτῶν, εὐελπιστῶν ὅτι ταχέως ἔμελλον ν' ἀναλάμψωσιν αἱ ἀρεταὶ τῶν Μιλτιάδων καὶ τῶν Θεμιστοκλέων καὶ ὅτι ἡ ἀπὸ αἰῶνων δούλη Ἑλλάς θ' ἀναλάβῃ τὴν παλαιὰν αὐτῆς λαμπρότητα καὶ δόξαν. Ἐδίδε δὲ διὰ τῆς αὐτῆς προκηρύξεως ὁ στρατηγὸς Γεντίλλης εἰς τοὺς Κερκυραίους καὶ τοὺς λοιποὺς Ἰονίους τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι τὰ ἱερὰ δικαιώματα θρησκείας, ζωῆς καὶ περιουσίας ἤθελον παραμείνει ἀθικτα⁽⁶⁾. Ἄλλὰ καὶ μεταγενέστεραι προκηρύξεις, τὰς ὁποίας ἀπέλυσαν ὁ στρατηγὸς Γεντίλλης καὶ οἱ περὶ αὐτόν, πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν Ἰονίων νήσων, παρὰ τὰς φιλελευθέρους ἰδέας περιέχουσικαὶ ἀναμνήσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ ὑποσχέσεις περὶ ἀπαραβίαστου τῆς θρησκείας καὶ τῆς λατρείας· διὰ τῶν ὑποσχέσεων τούτων, ὁ Ἀρνῶ, ὁ ὁποῖος ἦτο συνήθως ὁ κύριος συντάκτης τῶν προκηρύξεων τούτων, ἤθελε — συμφώνως ἄλλως τε πρὸς τὰς ὑποδείξεις τοῦ Βοναπάρτου — νὰ διασκεδάσῃ τὰ πολὺ διαδεδομένα τότε μεταξὺ τῶν ἡμετέρων θρυλήματα, ὅτι ἡ μετεπαστατικὴ Γαλλία ἦτο φίλη τῆς ἀθείας⁽⁷⁾.

(1) *Le Comte de Las Cases*, Mémorial de Sainte Helène. Τόμ. Α', ἐν Παρισίοις [1840], σελ. 250.

(2) Περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Γεντίλλη καὶ τοῦ Arnault εἰς Ἐπτάνησον ἰδὲ μάλιστα τὸ βιβλίον τοῦ ἡμετέρου *E. Rodocanachi*, Bonaparte et les Iles Ioniennes (ἐν Παρισίοις 1899).

(3) Τοῦ Ἰονίου.

(4) *A. Arnault*, Souvenirs d'un sexagenaire. Τόμ. Γ', σελ. 375. Πρβλ. Π. Χιώτου, Σειρᾶς ἱστορικῶν ἀπομνημονευμάτων τόμ. Γ' ἐν Κερκύρᾳ 1863) σελ. 569 Γ. Ε. Μαυρογιάννην, Ἱστορία τῶν Ἰονίων νήσων ἀρχομένη τῷ 1797 καὶ λήγουσα τῷ 1813, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1889, σελ. 76.

(5) Πρβλ. *E. Legrand*, Documents inédits concernant Rhigas Véléstinlis et ses compagnons de martyre tirés des archives de Vienne en Autriche. ἹΑπόσπασμα κατὰ μέγιστον μέρος ἐκ τοῦ Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνελογικῆς Ἑταιρείας, τόμ. Γ'). Ἐν Παρισίοις 1892, σελ. 98 — 99.

(6) Πρβλ. καὶ *Εὐρήνην Δεδουρῆ*, «Ὁ Σολωμὸς στὴν ἐποχὴ του». Διάλεξι στὸ σὺλλογο τῶν δασκάλων τῆς Κερκυρας τὴν 8 Ἰανουαρίου 1919, ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀλεξανδρείας «Γράμματα», ἀριθ. 40 (1919) σελ. 12. Οἱ Γάλλοι κατὰ τὴν κατοχὴν τῆς Ἐπτανήσου ἔδειξαν ἐμπράγματα δείγματα ἀνεξίθρησκείας πρβλ. προχίρω *Π. Χιώτην* ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 594, *Γερ. Ε. Μαυρογιάννην*, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 81 κ.ε., 94, 97 κ.ε., 120, 147.

(7) Πρβλ. *E. Lunzi*, Storia delle isole Ionie sotto il

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν καταγωγὴν τοῦ στίχου τοῦ Σολωμοῦ:

Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένα
τῶν Ἑλλήνων ἱερά

Ἰδιαίτεράν σημασίαν ἔχει προκήρυξις τῶν Δημοκρατικῶν Γάλλων πρὸς τὸν λαὸν τῆς Ζακύνθου. Τὴν 4 Ἰουλίου 1797 μοῖρα τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ, προερχομένη ἐκ Κερκύρας, ἀπεβιβάσθη εἰς τὰ « Ἄνθος τῆς Ἀνατολῆς », ὅπου ἐγένετο δεκτὴ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ὑπὸ σημερινῆς μερίδος τοῦ πληθυσμοῦ, εἰς τὴν ὁποῖαν δὲν ἀνήκεν ἡ ἀκρῶς συντηρητικὴ πατρικὴ οἰκογένεια τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητοῦ (1). Τὴν αὐτὴν ἡμέραν, 4 Ἰουλίου 1797, ὁ Βενετὸς προβλεπτὴς τῆς Ζακύνθου Φραγκίσκος Βραγαδίνος διεκήρυξεν ἐγγράφως εἰς τοὺς κατοίκους τῆς νήσου, « ὅτι ἡ Γαλλία παρέλαβεν αὐτοὺς ὑπὸ τὴν προστασίαν, καὶ ὅτι μορφωθείσης νέας κυβερνήσεως δημοκρατικῆς καὶ λαοφιλήτου, ὅλαι αἱ [Ἴόνιοι] νῆσοι ἠθελον εὐτυχήσῃν ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πολιτείᾳ αὐτῶν ἐπὶ τῆς δημοκρατίας τῶν Ἑλλήνων προγόνων » (2). Τὴν προσωρινὴν διοίκησιν τῆς Ζακύνθου ἀνέλαβεν ὁ αὐτόθι πρόξενος τῆς Γαλλίας Κωνσταντ. Γουῆς (Guys) ὁ αὐτὸς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἐκ Κερκύρας ἀποσταλέντος συνταγματάρχου Γεντίλλη, ἀνεπιού τοῦ ὁμωνύμου στρατηγοῦ, ὠργάνωσε τὴν προσωρινὴν κυβέρνησιν « τοῦ κυριάρχου λαοῦ τῆς Ζακύνθου », ἀποτελουμένην ἐκ τεσσαράκοντα μελῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου τῆς νήσου, ὁ καθολικὸς ἐπίσκοπος αὐτῆς, « ἔξοχοι ἱατροὶ καὶ πεπαιδευμένοι νομικοὶ » καὶ τινες ἐκ τῆς καταλυθείσης τάξεως τῶν εὐγενῶν καὶ ἀστῶν (3). Τὴν 11 Ἰουλίου 1797 ἡ προσωρινὴ διοίκησις « τοῦ κυριάρχου λαοῦ τῆς Ζακύνθου » εὐθὺς μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν αὐτῆς ἀπέλυσε προκήρυξιν « πρὸς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας πόλεως καὶ νήσου ταύτης ». Τὸ Ἀρχαιοφυλακεῖον Ζακύνθου κατέχει τὸ πρωτότυπον τῆς ἱστορικῆς προκηρύξεως (4), ἡ ὁποία ἀρχῆθεν ἔχει γραφῆ Ἰταλιστί· ἐλευθέραν μετάφρασιν ὀλοκλήρου τοῦ κειμένου αὐτῆς ἐδημοσίευσεν ὁ Ζακύνθιος ἱστοριογράφος Παναγιώτης Χιώτης. Ἡ ἀρχὴ τῆς προκηρύξεως λέγει: « Πολῖται - Δόξα τῷ ἀνικῆτῳ Γαλλικῷ ἔθνει. Ἀδελφοὶ συμπολίται εἴμεθα λαὸς κυριάρχος, ἀναγεννηθέντες ἐλεύθεροι κατὰ

ταύτην τὴν ἡμέραν, ἥτις θὰ ἀνατείλῃ ἐκεῖνας τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἀριστείδου, τοῦ Σόλωνος. Τὸ πρῶτον ἐχέγγυον τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας εἶναι, ὅτι βλέπομεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀπολυθέντας τῶν ἀλύσεων, καὶ συσφιγγόμεθα διὰ δεσμῶν ἀδελφικῆς ἀγάπης... » — Περαιτέρω λέγει ἡ προκήρυξις: « Τὸ προσωρινὸν βουλευτήριον τοῦ δημαρχεῖου ὑμῶν διακηρύττει α'. Ἄς εἶναι ἀπαρβίαστος ἡ ἐξάσκησις πάσης θρησκευτικῆς εἰσηγήσεως· καὶ ἄς μᾶς διαφλέγῃ τὸ ἅγιον πῦρ τῆς θεότητος. Τὸ ὑπέρτατον ὄν ἔσται ἀρχὴ καὶ τέλος πάσης πράξεως. Ἀπαρβίαστος πᾶς τόπος ἱερός καὶ λειτουργὸς τοῦ Θεοῦ. Ἐπίσης δὲ καὶ ἕκαστος λάτρης καὶ τόπος θεῖος ἔστω σεβαστὸς καὶ ἄθικτος παρ' ἀπάντων. Ὁ δὲ δοτὴρ τῶν ἀγαθῶν δὲν δύναται νὰ μὴ προστατεύσῃ εὐχὴν τοσοῦτον καθαρὰν, τὸ δὲ ἔθνος δὲν δύναται νὰ ἀφήσῃ αὐτὴν μὲ εὐαρεστοτέραν ὀλοκαύτωσιν » (5). Τὸ δὲ τέλος τῆς προκηρύξεως, τὸ ὁποῖον κατ' ἐξοχὴν σχετίζεται πρὸς τὸ κύριον ἡμῶν θέμα, λέγει πιστῶς μεταφραζόμενον ὡς ἑξῆς: « Βεβαιώθητε [πολίται], ὅτι δὲν θὰ σᾶς ὑποκλέψωμεν ἄλλον χρόνον, εἰμὴ ἐκείνον, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀρκετὸς, ὅπως ἀπὸ καρδίας ἐκτιμῶμεν τὴν πάντοτε παρούσαν μνήμην τοῦ λαοῦ τῶν Ἠρώων (6), εἰς τοὺς ὁποίους ἡμεῖς πάντες ὀφείλομεν τὴν ἐκ τοῦ τάφου ἐξεληλυθούσαν ἐλευθερίαν ἡμῶν » (7). Τὸ πρωτότυπον ἔχει: *dissoterrata nostra libertà*· τὸ χωρίον τοῦτο ὁ μὲν Παναγιώτης Χιώτης (8) ἀπέδωκε περιφραστικῶς: *τὴν ἀνασθηθείσαν ἐλευθερίαν μας*, ὁ δὲ μακαρίτης Σπ. Δε - Βιάζης (9) πιστότερον: *τὴν ἐκ τοῦ τάφου ἐξεληλυθούσαν ἐλευθερίαν μας*, τοῦθ' ὅπερ ὀπενθυμίζει ἀμέσως τὰς ὑπ' ἀριθ. 2, 10, 74, 87 στροφάς τοῦ Ἐθνικοῦ ὕμνου τοῦ Σολωμοῦ.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ τὴν ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1797 δημοκρατικὴν προκήρυξιν τῆς Ζακύνθου συνέταξεν ὁ Ἀντώνιος Βικέντιος Ἀρνῶ, τὸν ὁποῖον κατ' ἐπανάληψιν ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω (6). Ἐρωτᾶται ὁμως πόθεν ἐπήγαγεν ἡ φράσις *dissoterrata nostra libertà* — ἡ ἐκ τοῦ τάφου ἐξεληλυθούσα ἐλευθερία μας. Σχετικῶς πρὸς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἔχω ν' ἀναφέρω, ὅτι λαμπρὸν παράλληλον πρὸς τὸ προμνημονευθὲν χωρίον τῆς δημοκρατικῆς προκηρύξεως τῆς Ζακύνθου περιέχει λόγος τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος ἐκθέτων ὁ Κορσικανὸς ἐνώπιον τοῦ Διευθυντηρίου, ὅτε ἐνεχείρισεν εἰς αὐτὸ ἐπικυρωμένην τὴν συνθήκην τοῦ Καμποφορίου, τὰ ἐξ αὐτῆς προκύπτοντα κέρδη τῆς

reggimento dei repubblicani Francesi. Ἐν Βενετίᾳ 1860, σελ. 38. Πρβλ. πρὸς τοῦτοις Π. Χιώτης, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Γ', σελ. 573, Γερ. Ε. Μαυρογιάννην, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 85 κ.ε. Σ. Π. Δάμπρον, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα. Ἐν Ἀθήνας 1892, σελ. 20, 37 κ.ε., 106.

(1) Πρβλ. πρὸ πάντων Φ. Μεγαλόπουλον, Διονύσιος Σολωμός. Ἐν Ἀθήναις 1931, σελ. 122 κ.ε.

(2) Πρβλ. Π. Χιώτης, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Γ', σελ. 575.

(3) Αὐτόθι, πρβλ. καὶ Γερ. Ε. Μαυρογιάννην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α' σελ. 94.

(4) Πρβλ. Σπ. Δε - Βιάζην, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 92.

(5) Π. Χιώτης, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Γ' σελ. 594 κ.ε. Πρβλ. καὶ Γ. Ε. Μαυρογιάννην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 94.

(6) = Ἑλλήνων. Πρβλ. Σπ. Δε - Βιάζην, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 92.

(7) Ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Γ', σελ. 595.

(8) « Φυλῆς », τόμ. Γ', τεύχος Δ' (Ἀπρίλιος 1904) σελ. 92.

(9) Σελ. 336 α, 336 β.

Γαλλίας, μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶπε καὶ τὰ ἐξῆς: «Αἱ δύο ὠραιότεραι τῆς Εὐρώπης χῶραι [Ἰταλία καὶ Ἑλλάς] διάσημοι ἄλλοτε... καὶ περίδοξοι διὰ τοὺς μεγάλους ἄνδρας, ὧν ἐγένοντο ἡ κοιτίς, βλέπονται ἤδη τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας ἐξερχόμενον ἀπὸ τοῦ τάφου τῶν πατέρων των⁽¹⁾». Ὁ λόγος τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος ἐξεφωνήθη πολλὰς ἑβδομάδας μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς δημοκρατικῆς προκηρύξεως τῆς Ζακύνθου ἐχρησίμωσεν ἢ προκήρυξεν ὡς πηγὴ αὐτῆ διὰ τὴν ἀνωτέρω φράσιν τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος; Θεωρῶ τὸ πρᾶγμα ἀπίθανον. Μήπως ἡ ἰδέα περὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας ἐξερχόμενον ἀπὸ τάφου ὑπῆρξε ἀγαπητὸς περὶ τὸν λόγος τῆς ρητορικῆς τοῦ Ναπολέοντος καὶ τῶν περὶ αὐτὸν; Ἡ ἀποψις αὕτη πρέπει νὰ ἐρευνηθῆ.

Ὅπως δὴποτε ἡ ἀπὸ 11 Ἰουλίου 1797 δημοκρατικὴ προκήρυξις τῆς Ζακύνθου καὶ ἰδιαίτερος ἡ φράσις *dissoterrata nostra liberata* = ἡ ἐκ τοῦ τάφου ἐξεληλυθῆσα ἐλευθερία μας συνεκίνησε τοὺς ποιοτάτους τῆς νήσου καὶ τοὺς φίλους αὐτῶν Ὁ δὲ φιλελεύθερος ρασοφόρος στιχοπλόκος, ἀξίος καὶ πολυμαθὴς διδάσκαλος καὶ λαμπρὸς πατριώτης Ἀντώνιος Μαρτελάος⁽²⁾, παλαιὸς τοῦ ἀρχοντολογίου διώκτης—ἀν καὶ ἐξ εὐγενῶν καταγόμενος⁽³⁾—ἔσπευσε νὰ γράψῃ «Ὑμνον εἰς τὴν περίφημον Γαλλίαν, τὸν ἀρχιστράτηγον Βοναπάρτην καὶ τὸν στρατηγὸν Γεντίλλην⁽⁴⁾». Ἐκ τοῦ ὕμνου τούτου, ὁ ὁποῖος εἶχε γραφῆ τὴν 15 Ὀκτωβρ. 1797, παραθέτομεν ἐνταῦθα πέντε στροφάς:

1. Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων
παλαιὰ ἀνδρειωμένα
κόκκαλα ἐσκορπισμένα,
λάβετε τώρα πνοήν·
2. Σταῖς φωναῖς τῆς σάλπιγγός μου
δὲχ τὸ μῆμα ἀνασταθῆτε
καὶ τὸ γένος σας νὰ ἰδῆτε
εἰς τὴν πρώτην του τιμὴν.
15. Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων
παλαιὰ ἀνδρειωμένα
κόκκαλα ἐσκορπισμένα
λάβετε τώρα πνοήν.
16. Ἐξυπνήστε, γιὰ νὰ ἰδῆτε
ἤρωα στὴν Ἰταλία
π' ἔδωκεν ἐλευθερίαν
κι' ἔφθασε εἰς εἰδῶ.
17. Ἐξυπνήστε γιὰ νὰ ἰδῆτε
τὴν μητέρα μας Γαλλίαν
ποὺ χαρίζει ἐλευθερίαν
εἰς τῆς γῆς σας τὸν λαόν⁽⁵⁾.

Ἄν οἱ στίχοι τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου «εἰς τὴν περίφημον Γαλλίαν, τὸν ἀρχιστράτηγον Βοναπάρτην καὶ τὸν στρατηγὸν Γεντίλλην» ἐνεθουσίασαν τοὺς φιλελευθέρους γαλλόφρονας τῆς νήσου, ἐξηρέθισαν—ὡς ἦτο ἐπόμενον—τὸ ἀρχοντολόγιον αὐτῆς καὶ τοὺς ἐχθροὺς τῶν γαλλικῶν καινοτομιῶν⁽⁶⁾. Μάλιστα ὁ Ζακύνθιος ἀγιογράφος καὶ ἱερεὺς Νικόλαος Κουτούζης (1741—1813)⁽⁷⁾, γνωστὸς καὶ ὡς ποιητὴς καυστικωτάτων στίχων⁽⁸⁾, ἔσατύρισε τὴν φιλοδημοκρατικὴν τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου ᾠδὴν, τῆς ὁποίας παραθέτομεν ἀνωτέρω στροφάς· παρωδίαν δὲ τῆς αὐτῆς ᾠδῆς συνέθεσε καὶ ὁ Ζακύνθιος πατρίκιος Νικόλαος Λογοθέτης, ὁ παρωνυμούμενος *Γούλιαρης*⁽⁹⁾· τῆς παρωδίας αὐτῆς παραθέτω

(1) Πρβλ. *Γερ. Ε. Μαυρογιάννην*, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 109 (κατάστη ἀδύνατον ν' ἀνεύρω ἐνταῦθα [= ἐν Ἀθήναις] τὸ σχετικὸν Γαλλικὸν πρωτότυπον).

(2) (1754 περὶ τὴν 30 Ἀυγούστου—8 Νοεμβρίου 1819) Περὶ τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου ἰδὲ *Νικ. Κατραμῆν*, Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα Ζακύνθου. Ἐν Ζακύνθῳ 1880, σελ. 411 κ. ἐ., 419 κ. ἐ., 423 κ. ἐ., 483. *Σπ. Δε Βιάζην*, βιογραφίαν (πρβλ. κατωτέρω, σελ. 340 α, ὅποσημ. 4). Ἀνέκδοτον ἔργον Ἀντωνίου Μαρτελάου, ἐν τῷ περιοδικῷ «Κυβέλη» τόμ. Β' (Ζακύνθος 1885) ἀριθ. 22, «Ἀντώνιος Μαρτελάος», ἐν τῷ περιοδικῷ «Ποιητικὸς Ἀνθῶν» τόμ. Α' (1886-87) σελ. 252-256 (πρβλ. καὶ σελ. 74-75) ἐν τῇ «Νέφ Ζωῆ» (= Ἀλεξανδρείας), τόμ. Ε' (1909) ἀριθ. 59-60. *Α. Χ. Ζώην*, Λεξικὸν φιλολογικόν καὶ ἱστορικὸν Ζακύνθου. Τόμ. Α'. Ἐν Ζακύνθῳ, 1901 σελ. 581 κ. ἐ., (ἔπου καὶ παλαιότερα βιβλιογραφία, πρόσθετος καὶ «Ἀνάπλασις», τόμ. ΜΓ [1930] ἀριθ. 5 κ. ἐξ.). *Κ. Ἀμαντῶν*, «Ἑλληνικά», τόμ. Η' (19) σελ. 204 κ. ἐ. Περὶ τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου ἐκφράζεται χλευστικῶς ὁ *Νικόλαος Δραγοῦμης*, [Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, ἐκδ. Στοχαστῆ, ἐν Ἀθήναις 1925, τόμ. Α', σελ. 72-73]. Πρβλ. δὲ καὶ τὴν «Ἀπάντησιν εἰς τοὺς ὑπὸ Ν. Δραγοῦμης χλευασμοὺς κατὰ τοῦ διδασκάλου Ἀντωνίου Μαρτελάου ὑπὸ Διονυσίου Μαρτελάου» (περὶ τοῦ συγγραφέως τῆς ἀπαντήσεως ταύτης ἰδὲ *Α. Χ. Ζώην*, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 582 καὶ κατωτέρω, σελ. 343, ὅποσημ. 1).

(3) Πρβλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 342β.

(4) Ἐθνομουσικὴ δλόκληρος ὁ ὕμνος ὑπὸ *Σπ. Δε Βιάζην*, «Ἡ λύρα Ἀνδρέου Κάλβου καὶ ἀνέκδοτος ὕμνος Ἀντωνίου Μαρτελάου. Ἐν Ζακύνθῳ ἐκ τοῦ τυπογραφείου ὁ Παρνασσὸς τοῦ ἐκδότου Στεργίου Χ. Ραφτάνη 1881», σελ. 137-144 (σελ. 131-136 προτάσσεται: «Βιογραφία Ἀντωνίου Μαρτελάου ὑπὸ Σ. Δε Βιάζην»).

(1) Ἡ στροφή 1=15 ἀπαντᾷ καὶ ὡς τελευταία = 38 στροφή τοῦ ὕμνου· «εἰς δύο ὄμοις ἀντίγραφα αὐτοῦ—κατὰ τὴν σημείωσιν τοῦ Σπ. Δε Βιάζην (ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 135)—τὸ πρῶτον τετράστιχον ἐπαναλαμβάνεται ἀνά δύο τετράστιχα».

(2) Πρβλ. *Σπ. Δε Βιάζην*, Μία τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἐθνικοῦ μας Ὑμνου, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 93.

(3) Πρβλ. περὶ αὐτοῦ προχείρως *Νικ. Κατραμῆν*, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 418, κ. ἐ., *Α. Χ. Ζώην*, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 472, ἐνθα καὶ ἀρχαιότερα βιβλιογραφία. (Πρόσθετος καὶ *Σπ. Δε Βιάζην* ἐν τῷ περιοδικῷ «Ποιητικὸς Ἀνθῶν», τόμ. Α' (1886-1887) σελ. 74-79, καὶ δημοσιεύματα αὐτοῦ τούτου τοῦ Α. Χ. Ζώην: «Αἱ νύμφαι» [= περιοδικὸν Ζακύνθου], τόμ. Α' [1919] ἀριθ. 1 καὶ 2, «Ἀνάπλασις», τόμ. ΛΣΤ' [1923] ἀριθ. 12-17).

(4) Δὲν ἔχομεν μίαν καθολικὴν ἐκδοσὶν τῶν στίχων τοῦ Νικολάου Κουτούζη. Περὶ τῆς τύχης τῶν χειρῶν αὐτοῦ πολλὰ γνωρίζει ὁ ἀγαπητὸς φίλος κ. Μαρῖνος Σιγούρος.

(5) Περὶ τοῦ ἀνδρός ἰδὲ *Νικ. Κατραμῆν*, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 412, 423 κ. ἐ., *Α. Χ. Ζώην*, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Β', σελ. 527. Πρβλ. καὶ τὴν ἀμέσως ἐπομένην ὁποσημείωσιν.

τὰ ἐξῆς τετράστιχα :

Ποῖος ἀγροίκησε ποτέ του
κόκκαλα ποτέ νά ἐκβάλουν
σάλπισμα νά καταλάβουν
κ' ὄχ τὰ μνήματα νά ἐβγοῦν :

Ψεῦμα μέγα ἐν ἀλήθειά !
Πλὴν καὶ τοῦτο ἂν εἶχε γέναι
τῆς Ἑλλάδος οἱ ἀνδρεῖσι
ποιάν τιμὴν ἤθελε ἰδοῦν :

Ἡ Γαλλία ἐξακουσμένη
δὲν βαστά τὴν τυραννίαν ;
τὴ γνωρίζει ἡ Ἰταλία
πού, γιὰ χρόνους θά θρηνηῖ

Βοναπάρτης τὴν Ἑλλάδα
ἤλαθε νά τὴν ἀφανίσῃ,
ὄχι νά τὴν ἀναστήσῃ,
ὡς κηρύττεις δολερῶς (1).

Ὁ Μαρτελάος ὁμοίως — παρατηρεῖ ὁ Σπ. Δε Βιάζης (2) — διὰ τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγος δίδει ζωὴν εἰς τὰ ἀνδρειωμένα τῶν Ἑλλήνων κόκκαλα» καὶ «ὁ Βοναπάρτης εἶπε : La Grèce attend un libérateur ! . . . Ce serait une belle couronne de gloire ! . . . Il inscrirai son nom à jamais avec ceux d'Homère, Platon, Braminondas ! . . . Je n'en ai peut-être pas été loin ! » (3)

Ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος, ὁ ὁποῖος ὄτε ἀπεβιβάσθησαν εἰς Ζάκυνθον οἱ δημοκρατικοὶ Γάλλοι ἐξεφώνησεν ἑλληνιστὶ φλογερὸν λόγον ὑπὲρ αὐτῶν (4), ἔγραψε καὶ ἑλληνικὴν διασκευὴν τῆς Μασσαλιώτιδος (5). Μάλιστα ὁ ρασοφόρος οὗτος Ζακύνθιος στιχοπλόκος εἶναι πιθανώτατα ὁ παλαιότατος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διασκευαστῶν τοῦ ποιήματος τοῦ Rouget de Lisle (6), τὸ

(1) Νικ. Κατραμῆ, Φιλολογικά ἀνάλεκτα Ζακύνθου, σελ. 412. Σπ. Δε Βιάζης, «Ἀνέκδοτος παρῳδία τοῦ Ὑμνου τοῦ Ἀν. Μαρτελάου εἰς τὸν Βοναπάρτε ὑπὸ Νικολάου Λογοθέτη Γούλιερη», ἐν «Κυψέλη» τόμ. Β' (1885) ἀριθ. 23, τοῦ αὐτοῦ. Ἡ λύρα τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου καὶ ἀνέκδοτος ὕμνος Ἀντωνίου Μαρτελάου, σελ. 133, τοῦ αὐτοῦ, Μία τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἑθνικοῦ μας Ὑμνου, σελ. 93.

(2) «Φυλλίου» ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 93.

(3) *Le Comte de Las Cases*, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α', σελ. 250, πρβλ. καὶ Σπ. Π. Λάμπρον, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα, σελ. 21, 106.

(4) Τὸ χρονολογικὸν σημείωμα παρὰ Νικ. Κατραμῆ, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 483, δὲν φαίνεται ὡς πρὸς τὸν μῆνα ἀξιοπίστον.

(5) Σπ. Δε Βιάζης, «Ἀνέκδοτος Μασσαλιωτικὸς Θούριος» ἐν «Ἐστία», τόμ. ΙΗ' (1884), σελ. 571-2. Πρβλ. καὶ Κ. Ἀμαντιν, «Ἑλληνικά», τόμ. Η' (1935), σελ. 204 κ. ἑ.

(6) Περὶ τῶν ἑλληνικῶν διασκευῶν τῆς Μασσαλιώτιδος ὑπάρχει διεξοδικὴ βιβλιογραφία· ἐξ αὐτῆς μνημονεύομεν ἐνταῦθα τὰ ἐξῆς : Ν. Γ. Πολίτου, «Ὁ Μασσαλιωτικὸς Θούριος ἐν Ἑλλάδι», ἐν «Παρθενῶνι» τόμ. Β' (1872-3) σελ. 1021-1024. (πρβλ. καὶ «Ἐστία» τόμ. Δ' [1887] σελ. 626-631) Σπ. Δε Βιάζης, «Ἀνέκδοτος Μασσαλιωτικὸς Θούριος» (πρβλ. τὴν ἀνωτέρω ὑπόσημεισιν), τοῦ αὐτοῦ «Δύο ἀνέκδοτοι Μασσαλιωτικοὶ Θούριοι «Ἀπόλλων» (Πειραιῶς) τόμ. Ε' (1889), σελ. 908 κ. ἑ., Κ. Σάθας ἐν τῷ περιοδικῷ «Hellenisme», Ἀπρίλιος καὶ Νοέμβριος 1906, *Sfr. Pithras*,

ὁποῖον τόσο συχνὰ ἤκούετο ἐν Ἑπτανήσῳ ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς κατοχῆς. Αἱ στροφαὶ 1 [= 15, 38], 2, τοῦ ὕμνου τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου (1) ἐπαλαμβάνονται καὶ ἐν τῇ διασκευῇ αὐτοῦ τῆς Μασσαλιώτιδος (2). Ὁ μακαρίτης Σπυρίδων Δε Βιάζης (3) ἐπίστευε, καὶ κατ' αὐτὸν καὶ ἄλλοι, ὅτι αἱ ἰδέαι, τὰς ὁποίας ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος ἐκφράζει εἰς τὰς δύο πρώτας στροφάς τοῦ ὕμνου — παρενεῖρει δὲ καὶ εἰς τὴν διασκευὴν αὐτοῦ τῆς Μασσαλιώτιδος — εἶναι δάνεια ἐκ τοῦ Θουρίου τοῦ Ρήγα. Προσθέτει δὲ ὁ μακαρίτης Σπυρίδων Δε Βιάζης καὶ τὰ ἐξῆς, δικαιολογῶν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θέσιν : «Ὁ Μαρτελάος ἔγραψε τὸν Ὑμνον τοῦ τῷ 1797. Ὁ Ρήγας ἐποίησε τὸν Θούριόν του, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Iken, τῷ 1796. Ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα ἦτο γνωστὸς εἰς τὴν Ζάκυνθον καὶ ἐψάλλετο ἅμα τῇ ἀφίξει τῶν Γάλλων. Ὁ Ρήγας εἰς τὸν Θούριόν του ψάλλει :

«Ὅθεν εἰσθε τῶν Ἑλλήνων
κόκκαλα ἀνδρειωμένα
πνεύματα ἐσκορπισμένα
τώρα λάβετε πνοήν.

Στὴν φωνὴν τῆς σάλπιγγός μου
συναχθῆτε ὄλοι ὄμοι
τὴν Ἐπτάλοφον ζητᾶτε
καὶ νικᾶτε πρὸ παντοῦ » (4).

Ἀλλὰ θούριος τοῦ Ρήγα ψαλλόμενος δημοσίᾳ οὐχὶ μόνον ἐν Ζακύνθῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Κερκύρα (5) μετὰ τὴν ἀφίξιν τῶν Γάλλων εἰς τὰς νήσους ταύτας ἦτο τὸ

Ὡς πότε παλληκάρια νὰ ζοῦμε στὶ στενά.

Οἱ στίχοι, τοὺς ὁποίους παραθέτει ὁ Σπυρίδων Δε Βιάζης — πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 341β — δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸν Πρωτομάρτυρα (6), εἶναι ἐκ τοῦ προεπαναστατικοῦ ποιήματος, τοῦ ὁποίου ὁ πρῶτος στίχος λέγει :

Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων

καὶ ναι μὲν τὸ ποίημα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἔχομεν διαφόρους διασκευάς, προσγράφηται ὑπὸ ξένων καὶ ἡμετέρων εἰς τὸν Ρήγαν, ἀλλὰ πάντως ἐγράφη τοῦτο μετὰ τὸ

France et Grèce, ἐν Παρισίοις σιλ. 23 κ. ἑ., Κ. Ἀμαντιν, ἐνθ' ἀνωτέρω, ὅπου καὶ ἀρχαιότερα βιβλιογραφία.

(1) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 340β καὶ ὑπόσημ. 1.

(2) Πρβλ. Σπ. Δε Βιάζης, Μία ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἑθνικοῦ μας Ὑμνου, σελ. 93.

(3) Αὐτόθι, σελ. 93 κ. ἑ.

(4) Αὐτόθι. Πρβλ. καὶ «Ἐστία», τόμ. ΙΗ' (1884) σελ. 571-572.

(5) Πρβλ. προχειρῶς Γεω. Ε. Μαυρογιάννην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. Α' σελ. 88.

(6) Πρβλ. Σπ. Π. Λάμπρον, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 52 κ. ἑ. καὶ «Νέος Ἑλληνομνημῶν», τόμ. ΙΓ' (19) σελ. 72, Κ. Ἀμαντιν, «Ἑλληνικά» τόμ. Η' (1935) σελ. 203 κ. ἑ., «Ἀθηνᾶ» (1398) σελ. 247 κ. ἑ., Νίκων Δ. Βέην, «Νέος Ἐστία», τόμ. ΚΑ' (1937) σελ. 328, τόμ. ΚΕ' (1939) σελ. 444.

μαρτύριον τοῦ μεγάλου Θεσσαλοῦ. Κατὰ ταῦτα φαίνεται, ὅτι τὸ ἀντίθετον τῆς θέσεως τοῦ μακαρίτου Σπυρ. Δὲ Βιάζης ἀληθεύει, ὁ ποιητὴς δηλαδὴ τοῦ προεπαναστατικοῦ ποιήματος « Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων » ἀντέγραψεν ἐπὶ μέρους τὸν Ἀντώνιον Μαρτελάον (1) ὁ φιλόπατρις καὶ ἄλλως ἀξιόλογος Ζακύνθιος οὗτος, ὁ ὁποῖος καὶ τὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας εἶχε μνηστῆ, ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Οὐγού Φωσκόλου, τοῦ Γεωργίου Τερτσέτη, τοῦ Ἀντωνίου Μάτση (τοῦ ποιητοῦ τοῦ « Βασιλικοῦ »), τοῦ Πάνου καὶ τοῦ Ἰωάννου-Γενναίου, υἱῶν τοῦ Θεοδώρου Κόλοκοτρῶνη (2), ἀλλὰ καὶ τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ (ὡς βεβαιοῦσι ἀριστοὶ γινώσκαι τῶν Ζακυνθίων πραγματῶν (3)). Καὶ δὲν εἶναι ἀσφαλές, ὅτι ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Ἐθνικοῦ Ποιητοῦ (4), ἀλλ' ἡ σχέσις τούτου πρὸς ἐκεῖνον ἐλέγχεται στενῆ. Ὅτε ὁ Διονύσιος Σολωμὸς μετὰ δεκαετῆ περίπου παραμονὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπέστρεψε τῷ 1818 εἰς τὴν Ζακύνθον, τότε ἔζη ἀκόμη ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος, ἐπετεύγιζον ἀκόμη εἰς τὰ χεῖλη τοῦ λαοῦ οἱ στίχοι αὐτοῦ καὶ ἡ φράσις τῆς δημοκρατικῆς προκηρύξεως *dissoterrata nostra libertà*, καὶ ἠσθάνετο καὶ ταύτην καὶ ἐκείνην ὁ Ἐθνικὸς Ποιητὴς περισσότερο, ἐφ' ὅσον ἐβαπτίζετο εἰς τὰ νάματα τοῦ Φιλελευθερισμοῦ. Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς, ὁ μελετητὴς τῶν Ἱερῶν Γραφῶν, ἡ θρησκευτικὴ φύσις, ὁ καλὸς Χριστιανός (5), διεσκεύασε καὶ τοὺς στίχους τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου:

Ἐθεν εἶσθε τῶν Ἑλλήνων
παλαιὰ ἀνδρειωμένα
κόκκαλα ἐσκορπισμένα
λάβετε τώρα πνοὴν

ὡς καὶ τὴν φράσιν τῆς δημοκρατικῆς προκηρύξεως τῆς Ζακύνθου *dissoterrata nostra libertà* = τὴν ἐκ τοῦ τάφου ἐξεληθοῦσαν ἐλευθερίαν μας κατὰ τὰ γνωστὰ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν (6) λόγια τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ:

Ἐπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά

Ὅυτε εἶναι μόνοι οἱ στίχοι οὗτοι τοῦ Ἕγνου τῆς Ἐλευθερίας οἱ ἐκπηγάσαντες

ἐκ χωρίων τῶν Προφητῶν καὶ γενικῶς ἐκ χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς (1).

Ὁ μακαρίτης Σπυρίδων Δὲ Βιάζης (2) ἐσημείωσε τῷ 1904 προκειμένου περὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἕγνου: « Ὅτι πρὸ ἐτῶν ἐτακτοποιήσαμεν τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Δημητρίου Λούτζη Σολωμοῦ, μεταξὺ τῶν βιβλίων τοῦ ποιητοῦ ἦτο καὶ ἐν τοῦ Πετράρχη καὶ ἐν τὸς τοῦ ὁποῖου εὗρισκετο ἀντίγραφον τῶν ἐν λόγῳ γαλλικῶν προκηρύξεων καὶ διὰ μολύβδου σημειωμένη ἡ φράσις *dissoterrata libertà*, ἐκ τούτου φαίνεται, ὅτι ἡ φράσις εἶχε προξενήσει ἐντύπωσιν ». Ἀλλὰ τὸ εὑρημα τοῦτο ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ ποιητοῦ τοῦ Ἕγνου τῆς Ἐλευθερίας ἔρχεται πρὸ πάντων νὰ βεβαιώσῃ ἔτι πλέον μίαν τῶν πηγῶν αὐτοῦ.

Πρὸ τοῦ Σπυρίδωνος Δὲ Βιάζης εἶχεν ὑποδείξει τὴν ἐκ τῶν στίχων τοῦ Ἀντωνίου Μαρτελάου ἐξάρτησιν τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς στίχους:

Ἐπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τά τερά

ὁ ἀνεψιὸς ἐκεῖνου Διονύσιος Μαρτελάος, (1826-Μάιος 1898), μαθητὴς τοῦ Φιλητᾶ, διδάκτωρ τῆς νομικῆς καὶ μέλος τοῦ κόμματος Ἰονίου τῶν μεταρρυθμιστῶν (3). Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ γράφων ὁ Νικόλαος Μαρτελάος περὶ τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἑκατοστῆς ἐπετείου ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, ἐσημείωσε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς σχετικὰ πρὸς τὸ ἡμέτερον ζήτημα: « Ἀφοῦ ὁ ποιητὴς [Διον. Σολωμὸς] ἐν τῷ πρώτῳ τετραστοίχῳ λαμπρῶς περιγράφει τὴν ἐλευθερίαν, ἐν τῷ δευτέρῳ τετραστοίχῳ φαντάζεται ὅτι ἡ ἐλευθερία ἦταν θαμμένη μετὰ τὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐξέρχεται ἐκ τοῦ μνήματος. Ἡ ἰδέα αὕτη εἴκοσι καὶ ἕξ ἔτη πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Ἕγνου [τῆς Ἐλευθερίας τοῦ Σολωμοῦ] ἐτυπώθη ἐν ᾧδῃ ὑπὸ τοῦ θεοῦ μου Ἀντωνίου Μαρτελάου, ὅτε συνέταξε θούριον ᾄσμα ὑπὲρ τῶν Γάλλων, οἵτινες διὰ τῆς κηρύξεως ἐν Ζακύνθῳ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑπτανήσῳ τῆς Δημοκρατίας τὸ 1797, κατέρριψαν τὰς πιέσεις τῶν ἀρχόντων κατὰ τοῦ λαοῦ, ἂν καὶ ὁ [Ἀντώνιος] Μαρτελάος ἀνῆκεν εἰς τὸ ἀρχοντολόγιον ἦτο φύσει φιλελεύθερος καὶ ἐξύμνησε τὴν νέαν τῆς ἐλευθερίας ἐποχὴν ἀρχίζων διὰ τῶν ἐπομένων στοίχων:

Ἐθεν εἶσθε τῶν Ἑλλήνων
παλαιὰ ἀνδρειωμένα

(1) Πρβλ. Κ. Ἀμαντῶν, « Ἑλληνικά », τόμ. Η' (1935) σελ. 204 κ. ε.

(2) Δ. Χ. Ζῶη, Λεξικὸν φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν Ζακύνθου, τόμ. Α', σελ. 581.

(3) Σπ. Δὲ Βιάζης, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 94 καὶ ἐν τῇ « Ἐθνικῇ Ἀγωγῇ », τόμ. Α' (1898) σελ. 241 κ. ε., καὶ ἀλλαχοῦ, Δ. Χ. Ζῶη, ἐνθ' ἀνωτέρω, καὶ ἀλλαχοῦ.

(4) Βλέπε πρὸ πάντων τὰς ἀντιρρήσεις Φάνη Μεγαλοπούλου, Διονύσιος Σολωμὸς, σελ. 124 κ. ε.

(5) Πρβλ. πρὸ πάντων τὴν ἀρίστην μελέτην τοῦ Δημ. Σ. Μπαλάου, « Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς καὶ τὰ μεγάλα Ἰδανικά » ἐν τῇ « Νέα Ἔστις » τόμ. ΙΕ' (1934) σελ. 534-42 καὶ εἰς ἴδιον τεύχος.

(6) Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 336α κ. ε.

(1) Πρβλ. τὰς σημειώσεις τοῦ ποιητοῦ εἰς τὸν Ἕγνον τῆς Ἐλευθερίας, στρ. 88, 98, 120, καὶ Δημ. Σ. Μπαλάου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 534 κ. ε. καὶ ἐκ τῶν παλαιότερων μάλιστα τὸν Γ. Κανάλε, « Διονύσιος Σολωμὸς » ἐν « Μέντορι » (περιοδικῆ Σμύρνης), τόμ. Δ' (1872) σελ. 238-244 (= Στοχαστῆ), Γύρω στὸ Σολωμὸ, τόμ. β', [ἐν Ἀθήναις 1927] σελ. 179-195.

(2) Μία ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἐθνικοῦ μας Ἕγνου, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ.

(3) Πρβλ. Δ. Χ. Ζῶη, « Λεξικὸν φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν Ζακύνθου », τόμ. Α', σελ. 582. (Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω, σελ. 340α, ὑποσημ. 2.)

κόκκαλα διασκορπισμένα
τώρα λάβε· εἰ πνοήν » (1)

Ἡ διασκευὴ τῆς Μασσαλιώτιδος ὑπὸ τοῦ Ἄντωνίου Μαρτελάου περιέχει καὶ τοὺς ἑξῆς στίχους:

Σηκωθῆτε, γὰρ νὰ ἰδῆτε
πόσοι θάν· οἱ Λεωνίδες
σηκωθῆτε νὰ χαρῆτε
Πῶς ἡ Ἑλλὰς θὰ ξαναζῆ.

Σηκωθῆτε! Καὶ θὰ ἰδῆτε
πῶς ἀνδρείως πολεμοῦμε,
πῶς ἐχθρούς καταπατοῦμε
πόσο μοιάζουμε μὲ σᾶς!

Πιθανῶς ἐκ τῶν ἀνωτέρω στίχων ἐπλασεν ὁ Σολωμὸς — ὡς ἤδη ὑπέθεσε καὶ ὁ μακαρίτης Σπυρίδων Δε Βιάζης (2) — τὴν στροφὴν τοῦ Ὕμνου τῆς Ἐλευθερίας:

ὦ τριακόσιοι! σηκωθῆτε
καὶ ξανάλθετε μ' ἐμᾶς,
τὰ παιδιά σας θέλ' ἰδῆτε
πόσο μοιάζουμε μὲ σᾶς.

Πλὴν τοῦ Ἄντωνίου Μαρτελάου καὶ ἄλλος Ζακύνθιος, ὁ Θωμᾶς Δανελάκης (3), ἔγραψεν ἑλληνικὴν διασκευὴν τῆς Μασσαλιώτιδος. Ὁ μακαρίτης Σπυρίδων Δε Βιάζης κατὰ τύχην ποτὲ ἀνεῦρε τὴν διασκευὴν τοῦ Θωμᾶ Δανελάκη ἐντὸς φακέλλου (4), ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἔγγραφον τοῦ Τούρκου ἀγᾶ τῆς Γαστούνης πρὸς τὸν Φραγκίσκον Βραγαδίνον, τὸν προβλεπτὴν τῆς Ζακύνθου καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν συνδίκους τῆς νήσου. Τὸ ἔγγραφον ἦτο ἀπὸ Ἰανουαρίου 1797, δι' αὐτοῦ δ' ἐγνώριζεν ὁ ἀγᾶς Γαστούνης εἰς τὰς ἀρχὰς Ζακύνθου, ὅτι ἐργάται τινὲς « Ζακυθινοὶ ἔφερνον τὴν χώραν [= Γαστούνην] ἀνω κάτω καὶ ἐσήκωναν τὸ κεφάλι τῶν ραγιαδῶνε μὲ κάποια τραγούδια » τῶν ὁποίων ἀπέστειλεν ὁ ἀγᾶς καὶ τὰ κείμενα εἰς τὰς ἀρχὰς Ζακύνθου (5). Ἐντεῦθεν ὁ μακαρίτης Σπυρίδων

(1) « Ἡώς, μηνιαῖον οἰκογενειακὸν περιοδικὸν ἐκδιδόμενον ἐν Ζακύνθῳ » ἔτος Α', ἀριθ. 5-6, Μάρτιος - Ἀπρίλιος 1908 (= « Λεύκωμα ἐπι τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ ἔθνικοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ») σελ. 7. — Πρβλ. καὶ Νικ. Κατραμῆν, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 412 καὶ ἐπ' ἐσχάτων *Θεόδωρον Σύδην ἐν « Παιδαγωγικῇ »*, τόμ. Β' [1938] σελ. 164.

(2) « Ἐστία », τόμ. ΙΗ' (1884) 572, « Φυλὶς », τόμ. Δ' (Ἀπρίλιος 1904), σελ. 94.

(3) Περὶ τούτου ἰδὲ: Ν. Χιώτην, ἐνθ' ἀνωτέρω, τόμ. 5', σελ. 381 κ. ἑ., *Στ. Δεβιάζην ἐν τῷ περιοδικῷ « Ποιητικὸς Ἀνθών »*, τόμ. Α' (ἐν Ζακύνθῳ 1886-1887) σελ. 74-75, 94-96 (ἐνταῦθα δημοσιεύεται ποίημα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Ζακύνθου, ἀρχόμενον διὰ τῶν στίχων: Κυρὰ ἡμῖν ξένο, — ξενητεμένο — πουλί χαμένο, τί θὰ γενῶ;), ἐν τῷ περιοδικῷ « Φιλολογικὴ Ζωή », τόμ. Α' (1898) ἀριθ. 3. Α. Χ. Ζωήν, *Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν Ζακύνθου*, τόμ. Β', σελ. 210.

(4) Τὸν φακέλλον τοῦτον ἀνεζήτησα ἐν τῷ ἀρχαιοφυλακείῳ Ζακύνθου κατὰ τὴν αὐτόθι διαμονήν μου, καὶ *Στ. Δεβιάζην*, Ἄπαντα Δ. Σολωμοῦ, ἐκδ. 5' Ραφτάνη, Ζακύνθος 1880, σελ. λ. ἀλλὰ δὲν κατώρθωσα νὰ εὑρῶ.

(5) Σ. Δε Βιάζης, « Δύο ἀνέκδοτοι Μασσαλιωτικοὶ θουρίοι », περιοδικὸν Ἀπόλλων, τόμ. Ε' (1889) σελ. 908-910.

Δε Βιάζης δημοσιεύων τὴν προμνημονευθεῖσαν διασκευὴν ἐθεώρησεν αὐτὴν ἔργον ἀρχαιότερον τοῦ Φεβρουαρίου 1797 (1), βραδύτερον ὅμως μετεδιδάχθη, διότι κατὰ παραδρομὴν εἶχε τεθῆ ἀντίγραφον τῆς Μασσαλιώτιδος τοῦ Θωμᾶ Δανελάκη εἰς τὸν φακέλλον, ὅπου τὸ ἀπὸ Ἰανουαρίου 1797 ἔγγραφον τοῦ ἀγᾶ Γαστούνη. Κατ' ἀνακοίνωσιν (2) δὲ τοῦ μακαρίτου Σπυρίδωνος Δε Βιάζης ἡ διασκευὴ τοῦ Θωμᾶ Δανελάκη πρέπει ἴσως νὰ τεθῆ εἰς τὴν δευτέραν Γαλλικὴν κατοχὴν τῆς Ζακύνθου (ἦτοι 14 Σεπτ. 1807-19 Σεπτ. 1809), πάντως εἶναι μεταγενεστέρα τῶν στίχων τοῦ Ἄντωνίου Μαρτελάου, ἦτοι τοῦ Ὕμνου εἰς τὴν Γαλλίαν, τὸν Βοναπάρτην καὶ τὸν Γεντίλλην ὡς καὶ τῆς διασκευῆς τῆς Μασσαλιώτιδος (3).

Ἡ ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Δανελάκη γενομένη διασκευὴ τῆς Μασσαλιώτιδος περιέχει καὶ τοὺς ἑξῆς στίχους:

Οἱ ἐχθροὶ θάνατι χιλιάδες,
σὺν τῷ κύμα στὸ γισιλό,
Μ' οἱ Γραικοὶ παλληκαράδες
ἔχουν πίστη εἰς τὸ θεό.

.....

5 Ἄς σφαγοῦμε γιὰ τὸ γένος,
ἢ ζωὴ τί ὠφελᾷ,
ἂν ἡ δοῦλη ἢ πατρίς μας
κ' ἡμεῖς ζοῦμε στὴ σκλαβιά;

Μία στιγμή κάλλιο νὰ ζοῦμε
10 μέσα στὴ λευθεριά,
ἢ ἑκατὸν καὶ τόσα χρόνια
μὲ βασάνους καὶ σκλαβιά.

Μπρὸς τὸ αἷμα τῶν ἐχθρῶν μας,
θὰ εὐπνήσῃ ἡ λευθεριά,
15 ποὺ βογκάει νοιμωμένη,
στῶν προγόνων τὰ δατᾶ!

Δὲν ἀκοῦτε; Ἡ γῆ τρέμει,
γιὰ νὰ βγῆ ἡ ἐλευθεριά,
προσπαθεῖ ἀρματωμένη

20 ἀπ' τὰ μνήματα ἱερὰ (4).

Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ διασκευὴ τῆς Μασσαλιώτιδος ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Δανελάκη εἶναι ἐπὶ μέρους διασκευὴ ἢ μίμησις στίχων τοῦ Ἄντωνίου Μαρτελάου καὶ τοῦ θουρίου τοῦ Ρήγα τοῦ Βελεστινλή-Φεραίου. Οὕτω π. χ. οἱ στίχοι τοῦ Πρωτομάρτυρος

Κάλλιο ἔναι μίᾳ ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ
παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιά καὶ φυλακὴ
Τί σ' ὠφελεῖ ἂν ζήσης, καὶ εἶσαι στὴ σκλαβιά

(1) Αὐτόθι σελ. 908.
(2) Προφορικὴν πρὸς τὴν ταπεινότητά μου, Νοεμβ. 1906.

(3) Πρβλ. ἀνωτέρω 340 α κ. ἑ.

(4) Σ. Δε Βιάζης, ἐνθ' ἀνωτέρω, σελ. 908 κ. ἑ.

Ε.Σ.Δ. Π.Κ.Τ.ΙΙ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

δισκευάσθησαν υπό του Θωμά Δανελάκη κατά τους άνωτέρω στίχους 5-12. 'Αφ' ετέρου φαίνεται, ότι οι στίχοι του Θωμά Δανελάκη 1-4 δισκευάσθησαν υπό του Διονυσίου Σολωμού εις την 77 στροφήν του 'Υμνου της 'Ελευθερίας

Τρέχουν άρματα χιλιάδες
σάν τό κύμα εις τό γιαλό,
άλλ' οι άνδρείοι παλληκαράδες
δέν ψηφοῦν τόν αριθμό (!).

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

'Ως γνωστόν, ότε έβλεπε τό φώς του κόσμου τούτου, ό Διονύσιος Σολωμός (περί την 8ην 'Απριλίου 1798), ήγετο εις τό μαρτύριον ό Ρήγας Βελεστινλής - Φεραίος († πιθανώτατα την 11ην ή 12ην 'Ιουνίου 1798) (2), ψάλτης και αυτός μεγαλόστομος της έλευθερίας. 'Η έκλεκτή έφημερίς της Τυβίγγης « Neueste Weltkunde » αριθ. 58 (27 Φεβρ. 1798) σελ. 234, και αριθ. 134 (14 Μαΐου 1798) σελ. 536 έδημοσίευσεν ειδήσεις σχετικές πρός την κίνησιν του Ρήγα και

των συνεργατών αυτού ως και περί της έκδόσεως τούτων και εκείνου υπό των Αυστριακών εις τους Τούρκους' βραδύτερον δέ ή αυτή έφημερίς (αριθ. 148 [28 Μαΐου 1798] σελ. 589) έδημοσίευσε φιλελληνικώτατον κύριον άρθρον υπό τόν τίτλον « Νεώταται τόχαι των Νεοελλήνων » (3). Μετά τινα άλλα λέγεται έν τώ άρθρω τούτω, ότι πρό 24 έτών, ότε ή Αικατερίνη ή Β' της Ρωσίας ήσκει άπελευθερωτικήν πολιτικήν ανά τά παράλια και τάς νήσους του 'Αρχιπελάγους, έξεφράζετο παρ' όλων των έφημερίδων της Εύρώπης ή εύχή « εΐθε εις τοῦτο τό έθνος [των 'Ελλήνων], τό όποιον επί αΐωνας έχει εξεντελισθῆ, άλλ' ως πρός τά βασικά αυτού ήλικά πάντοτε άκόμη είναι εύγενές, να προκύψη εις έλευθερωτής και εκδικητής εκ των όστών των ιδίων αυτού προγόνων » (4). 'Ασφαλώς ό στοχαστικός αναγνώστης των τελευταίων τούτων γραμμών θα ένθυμηθῆ και πάλιν τους στίχους του Διονυσίου Σολωμού, εις τους όποιους αναφέρεται ή άνωτέρω μελέτη.

ΝΙΚΟΣ Α. ΒΕΗΣ (BEES)

(3) « Neueste Schicksate der Neugriechen ».

(4) « es möchte dieser, Jahrhunderte lang herahgewürdigten, aber in ihren Grundstoffen noch immer edlen Nation [der Griechen] aus den Gebelnen ihrer Vorfahren ein Befreier und Rächer erstehen ».

(1) Αότθθι.

(2) Σπ. Π. Λάμπρου, Νέαι άποκαλύψεις περί του μαρτυρίου του Ρήγα, σελ. 95, 147 κ. έ.

ΓΚΑΡΝΤΕΝ ΕΣ

Στήν αύλή τή μικρή, που τό σπίτι σου ζώνει,
Τά μπουμπούκια τους τ' άσπρα οι γκαρντένιες σου άνοίγαν.
'Ασπροφόρα κ' έσύ, τις έπότιζες μόνη, —
Πόσα τάχατες χρόνια από τότε να φύγαν ;

Τώρα πάλι ξανά στο νησί σου γυρίζω,
Στήν αύλή σου καμιά δέν άσπρίζει γκαρντένια'
Μαυροφόρα, χλωμή ξαφνικά σ' άντικρύζω,
Τής μορφής σου τό φώς έχει σβήσει άπ' την έννοια.

Τ' άσπρο χέρι με λύπης χαμόγελο δίνεις
Και μ' εύλάβεια τά χείλια μου άπάνω του φέρνω'
Μιάς βουβής Παναγιάς υπερκόσμιο φώς χύνεις,
Με κατάνυξη εμπρός σου τό γόνατο γέρνω.

ΖΕΦΥΡΟΣ ΒΡΑΔΥΝΟΣ

